Teologisk tidsskrift

VITENSKAPELIG PUBLIKASJON

Universitetsforlaget

Årgang 12, nr. 1-2023, s. 28–38
ISSN online: 1893-0271
DOI: https://doi.org/10.18261/tt.12.1.3

Er Carl Schmitts begrep om diktatur relevant for diskusjonen om autoritære tiltak i møte med klimakrisen?

Is Carl Schmitt's Concept of Dictatorship Relevant to the Discussion of Autocratic Action in the Face of the Climate Crisis?

Tarjei Røsvoll
Stipendiat, Det juridiske fakultet, Universitetet i Bergen
Tarjei.Rosvoll@uib.no

Sammendrag
I denne artikkelen drøfter jeg hvorvidt det er nødvendig å ta i bruk autoritære rettslige virkemidler for å håndtere klimakrisen, i lys av Carl Schmitts begrep om diktaturet. Etter å ha presentert Schmitts begrep og satt det inn i rammen av hans generelle rettsteoretiske tenkning, kritiserer jeg begrepet generelt og som utgangspunkt for å håndtere klimakrisen. Schmitts begrep om diktaturet bør forstås adekvat, slik at man kan identifisere fremveksten av diktatoriske mekanismer og unngå at de får feste.

Nøkkelord
Carl Schmitt, Diktatur, Klimakrise

Abstract
In this article, I discuss whether it is necessary to use authoritarian legal measures to address the climate crisis, in light of Carl Schmitt's concept of dictatorship. After presenting Schmitt's concept and placing it in the context of his general legal-theoretical thinking, I criticize the concept generally and as a basis for addressing the climate crisis. Schmitt's concept of dictatorship should be understood adequately so as to identify the emergence of dictatorial mechanisms and avoid their entrenchment.

Keywords
Carl Schmitt, Dictatorship, Climate crisis

Innledning
Klimakrisen er et eksistensielt problem som må møtes med sterke virkemidler.[1] En sentral utfordring er om så omfattende samfunnsendringer kan gjennomføres på demokratisk vis. I denne artikkelen vil jeg spørre på hvilken måte nazistenes sjefsjurist, Carl Schmitt, med sin foretrukne måte å løse enorme samfunnsproblemer på har verdi i vår historiske situasjon.

1. Denne teksten er et (lite) omarbeidet foredrag holdt ved Universitetet i Oslo i anledning symposiet «Politisk teologi i antropocen». Takk til Joar Haga for invitasjon og korrektur, og til de andre seminardeltakerne for vennligheten og interessen de møtte meg med. Takk også til Marius Mikkel Kjølstad, som jeg tidligere har skrevet og snakket om Schmitt med, og som i anledning foredraget hjalp meg mye. Takk også til de to anonyme fagfellene for grundige og interessante tilbakemeldinger, som gjorde tanketuren lengre.

Copyright © 2023 Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons CC-BY 4.0 License (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Omfattende tiltak for å møte krisen løftes allerede i dagens samfunnsdebatt. Et eksempel er Extinction Rebellions (XR) forslag om et borgerråd som skal styre samfunnet i klimavennlig retning. Også den anerkjente jusprofessoren Hans Petter Graver argumenterte i sin årstale for Det Norske Vitenskaps-Akademi i 2019 for at vi bør «redesigne de demokratiske institusjonene» slik at de bedre kan håndtere klimaproblemet, men presiserte at dette måtte skje «uten å havne over i autokratiske systemer».[2] I samfunnsdebatten foreslås det også jevnlig politiske forslag som griper inn i rettigheter. Bevegelsesfriheten strammes inn ved å begrense muligheten til å fly, og personlig autonomi begrenses om vi begrenser kostholdsvalg (kjøttfri mandag) eller forbyr «fast fashion». Også ytringsfriheten er i spill hvis man kan tenke seg å begrense klimafornektelse, og kanskje mer slagkraftig, lobbyvirksomhet finansiert av fossilkapital. Alle disse forslagene fremstår som halv-realistiske, og mange av dem er allerede forsøkt iverksatt på mer «liberalt» vis gjennom insentivmekanismer i skatte- og avgiftssystemet.

Karakteristikker av klimaaktivister som autoritære sitter løst.[3] De som bruker karakteristikken «autoritær», definerer sjelden uttrykket, og presisjon er uansett vanskelig. Som et løst utgangspunkt vil jeg bruke uttrykket for å betegne maktutøvelse som begrenser, negativt modifiserer eller former konstitusjonelle menneske- og mindretallsrettigheter.[4]

Det er ikke bare i samfunnsdebatten slike autoritære tiltak foreslås. Også innenfor politisk teori fremmes oppfatninger om at autoritære tiltak kan være nødvendig for å løse klimakrisen. Ross Mittiga, en politisk teoretiker fra Chile, argumenterer slik i *American Political Science Review*:

> Responding to the existential threat of climate change at this late stage may require relaxing or suspending adherence to some of the most widely shared CL [contingent legitimacy] standards [sivile og politiske rettigheter] and embracing authoritarian power.[5]

Mittigas artikkel er nyansert, og jeg kommer tilbake til den like nedenfor. Den er imidlertid tydelig på at man må sette til side eller modifisere etablerte rettigheter, institusjoner og forventninger for å møte klimakrisen.

Betyr dette at klimakampen må være autoritær? En innvending er i alle fall at mye av det den moderne staten allerede gjør, kan sammenlignes med det som foreslås av klimabevegelsen. XRs forslag om et borgerråd for å løse klimaproblemet kan formuleres mer nøytralt ved å kalle det et uavhengig forvaltningsorgan med partsrepresentasjon. Uavhengige organer finnes det mange av i norsk sentralforvaltning, og historisk har de eksistert i mange varianter. På det økonomiske området kan man nevne organer som Sentralbanken og Konkurransetilsynet, og EU pålegger Norge å opprette en rekke uavhengige forvaltningsorganer på bestemte samfunnsområder.[6]

Heller ikke det å redesigne demokratiske institusjoner som sikrer legitimitet på nye måter, er noe nytt. Parlamentarismen ble innført og raskt akseptert, uten formell grunnlovsendring. I etterkrigstiden vokste det også frem nye koordineringer av maktforhold innen

2. Se https://extinctionrebellion.no/no.html og Hans Petter Graver, «Årstale til Vitenskapsakademiet», 2019.
3. Se, blant flere eksempler, Lars Kolbeinstveit, «Klimaproblemet vil ikke løses av autoritært opprør fra intellektuelle», https://civita.no/menneskerettigheter-og-demokrati/klimaproblemet-vil-ikke-loses-av-autoritaert-opprør-fra-intellektuelle/, oppdatert 15. mars 2019.
4. Eksemplene som nevnes nedenfor, spenner derfor fra det mer bagatellmessige (men likevel autoritære i min språkbruk) til det problematiske.
5. Ross Mittiga, «Political Legitimacy, Authoritarianism, and Climate Change», *American Political Science Review* (2021): 1–14 (2), https://doi.org/10.1017/S0003055421001301.
6. Se for en oversikt over uavhengige organer i Norge, DiFi, «Uavhengig eller bare uavklart?», Difi Rapport nr. 7 (2012).

den norske staten, for å ivareta nye hensyn og skape nye løsninger. Ekspansjonen av den utøvende makts betydning gjennom utstrakt fullmaktslovgivning er ett eksempel.[7] Innføringen av korporative kanaler er et annet.[8] Også de såkalte kontrollbølgene på 60- og 90-tallet endret forholdet mellom Storting og Regjering.[9] Fra senere år er naturligvis inntredenen i EØS-avtalen et markant skifte, og privatiseringsbølgen på 90- og 2000-tallet har også skapt helt nye vilkår for demokratiet.[10]

Siden krigen mot terror begynte i 2001, har man også gradvis innført mer omfattende overvåkning, streng kontroll på flyplasser og mer. Finanskrisen (i andre land enn Norge) ga opphav til sosialt opprør, med tilhørende autoritære mottrekk fra statens side, samtidig som man innførte kuttpolitikk i sentrale velferdsordninger. Under covid-19-pandemien innførte man også vesentlige begrensninger på bevegelses- og forsamlingsfriheten, og den videste fullmakten til Regjeringen siden Elverumsfullmakten ble vedtatt. Slike inngrep kan og bør problematiseres, men samtidig er det ikke åpenbart at virkemidlene i seg selv trenger å være helt utelukket dersom de for eksempel benyttes for å sikre menneskeheten videre eksistens på jordkloden, unngå oversvømmelser, våttemperaturer, tørke og ytterligere klimakatastrofe. Med dette som utgangspunkt kunne man muligens hevde at klimabevegelsen er *for* bekymret for å gripe til det autoritære. Det er i den anledning jeg ønsker å spørre om Carl Schmitts begrep om *diktaturet* kan utgjøre en inspirasjon for hvordan klimakrisen bør håndteres.

Jeg skal ikke vente med konklusjonen: Jeg mener Schmitts begrep om diktatur først og fremst bør fungere som en *advarsel*. Min problemstilling er derfor kanskje mer om Schmitts måte å bruke begrepet diktatur på i sin samtid kan hjelpe oss til å *unngå* å undergrave vårt eget demokrati samtidig som vi har sterke nok virkemidler til å løse klimakrisen, i vår egen tid.[11] Et spørsmål er da hvordan man kan unngå å ende opp med en modell for beredskaps- og nødrettslig tenkning som grunnleggende ligner på Schmitts.[12] I denne teksten håper jeg derfor å beskrive Schmitts tanker på en slik måte at problemene disse reiser, kan gjenkjennes og kritiseres, også der de dukker opp i andre tekster enn Schmitts egne.

Den ovenfor omtalte artikkelen av Mittiga setter problemet på spissen. I motsetning til hva sitatet gav inntrykk av, var Mittigas poeng ikke at klimakrisen må møtes med å avvikle demokratiet.[13] Hans poeng var heller at klimakrisen truer så fundamentale betingelser for samfunnsordenen at man risikerer å *legitimere* sterkt autoritære virkemidler i fremtiden.[14] Skal dette unngås, bør man ha en viss innsikt i de autoritære tenkernes tankemåter, noe denne artikkelen ønsker å bidra til.

---

7. Se for en oversikt over bruken av fullmaktslovgivning i mellomkrigstiden Torkel Opsahl, *Delegasjon av Stortingets myndighet* (Oslo: Johan Grundt Tanum Forlag, 1965), 39–42.
8. Se beskrivelsene av den «korporative kanal» i Ragnhild Øvrelid, *Rettsikkerhet eller demokrati?* (Oslo: Universitetsforlaget, 1984). Se også Trond Nordby, *Korporatisme på norsk* (Oslo: Universitetsforlaget, 1994).
9. Se Fredrik Sejersted, *Kontroll og konstitusjon*: *Statsrettslige studier av Stortingets kontrollvirksomhet* (Oslo: Cappelen Akademisk, 2002).
10. Se f.eks. NOU 2003: 19 *Maktutredningen sluttrapport* og Ola Innset, *Markedsvendingen, Nyliberalismens historie i Norge* (Fagbokforlaget, 2020).
11. Å benytte Schmitts begrep for å kritisere det er fortsatt å benytte Schmitt og å løfte ham frem som tenker. Som jeg kommer tilbake til, har jeg lite til overs for rehabiliteringsforsøk av Schmitt, men da konferansens tema er Carl Schmitt, legger jeg dette til side.
12. Michael Head, *Emergency Powers in Theory and Practice: The Long Shadow of Carl Schmitt* (Ashgate: Routledge, 2016), 113: «(…) legal theorists (…) difficulty finding models of emergency powers that differ fundamentally from those of Schmitt (…) positively rehabilitate Schmitt and make his authoritarian views respectable.»
13. Se for en god oversikt over diskusjonen artikkelen utløste, Daniel W. Drezner, «Anatomy of a Political Theory Controversy», *The Washington Post*, 5. januar 2022, https://www.washingtonpost.com/outlook/2022/01/05/anatomy-political-theory-controversy/.
14. Se bl.a. Mittiga, «Political legitimacy», 9: «Typically, the best means we have for avoiding recourse to authoritarian governance is preventing, as far as we are able, the kinds of emergencies that make it necessary.»

Boken *Die Diktatur*

Boken *Die Diktatur* er Schmitts første hovedverk som forsker, og ble utgitt i 1921.[15] Han hadde tidligere arbeidet med unntakstilstand som tjenestemann og skrevet to kortere arbeider om relaterte emner, som ble sammenstilt i boken fra 1921. Boken er en historisk-teoretisk undersøkelse av diktaturet som rettslig institutt. Samtidig var dette virkelighetsnært for Schmitt. I bokens andreutgave førte Schmitt inn et appendiks der han fortolket Weimarkonstitusjonens artikkel 48 og argumenterte for at denne ga adgang til å iverksette diktatur.[16] Den aktuelle bestemmelsen ble brukt over 250 ganger i løpet av Weimar-perioden.[17] Schmitt arbeidet også med boken under Ludendorffs militærdiktatur i 1918, og under novemberrevolusjonen 1918–1919 ble den såkalte beleiringstilstanden satt i kraft. Den russiske revolusjonen i 1917 og proletariatets diktatur var fortsatt brennende, og eksempelet er sentralt i den siste delen av boken.

Spørsmålene sto altså Schmitt nær. På mange måter er dermed *Die Diktatur* den første boken i det som skulle bli Schmitts ganske klare mønster. Dette mønsteret består i en kritikk av liberaldemokratisk og rettspositivistisk tenkning, som samtidig legitimerer og støtter opp under de mest reaksjonære kreftene i Schmitts samtid. For Schmitt var dette nazipartiet, som han selv var medlem av. På hvilken måte Schmitt var nazist, drøftes ikke nærmere her, da det reaksjonære i hans tenkning er det sentrale i denne artikkelen.[18]

Også i Schmitts samtid var begrepet «diktatur» beheftet med en rekke negative konnotasjoner. Sammenblanding av begreper som «autoritær», «totalitær», «diktatorisk» og «despotisk» var vanlig.[19] Ordet var først og fremst brukt som skjellsord.[20] Schmitt forsøker på den bakgrunn å rehabilitere diktaturet av både faglige så vel som politiske grunner.

Så hva er diktaturet, hvem er diktatoren? Som kjent er diktatoren et gammelt romerrettslig institutt, med Cæsar som den mest kjente til å bekle embetet.[21] Diktaturets kjerne er at den formelle rettsordenen suspenderes på konkret grunnlag, med formål om å forandre den konkrete tilstanden i samfunnet og på denne måten gjenopprette en normaltilstand.[22] Her sondrer Schmitt mellom *suverent* og *kommissarisk* diktatur. Schmitt skriver at den kommissariske diktatoren er den ubegrensede tjenestepersonen for en *konstituert makt*, mens den suverene diktatoren er den ubegrensede tjenestepersonen for *den konstituerende makt*.[23] Forskjellen illustreres gjennom et annet viktig poeng. Den kommissariske diktatoren har et *tidsbegrenset* mandat på vegne av den sittende ledelse. Den suverene diktatoren er imidlertid *selv suveren* og kan derfor i prinsippet være diktator på ubestemt tid eller mer presist så lenge den konkrete situasjonen krever det.

---

15. Se Carl Schmitt, *Dictatorship: From the Origin of the Modern Concept of Sovereignity to Proletarian Class Struggle* (overs. M. Hoelzl og G. Ward; Cambridge: Polity Press, 2013). Se forordet til den engelske utgaven (som jeg benytter) for en oversikt over publiseringshistorikken.
16. Se Schmitt, *Dictatorship*, 180 f.
17. Se Head, *Emergency Powers*, 42 med videre referanse.
18. Sml. måten spørsmålet behandles på i Head, *Emergency Powers*, 15 f.
19. Se Schmitt, «Dictatorship», forord til første utgave, s. xxxvii: «(…) it remained mainly a political catchword, so confusing that its enormous attraction is as evident as the legal scholars' reluctance to discuss it.»
20. Se f.eks. Cosmin Sebastian Cercel, «Marx' Concept of Dictatorship», i *Research Handbook on Law and Marxism* (red. U. Ozsu og P. O'Connel; Cheltenham: Edward Elgar, 2021), 61–76 (63), https://doi.org/10.4337/9781788119863.00010: «(…) the concept of dictatorship is now generally relegated to a merely derogatory use.»
21. Se Schmitt, *Dictatorship*, 1.
22. Se Schmitt, *Dictatorship*, forord til første utgave, s. xl: «Dictatorship is just a means to reach a certain goal, because its content is only determined by the interest of the intended outcome; in other words it is only determined by a set of specific circumstances. Therefore dictatorship cannot be genuinely defined as the suspension [Aufhebung] of democracy.» Se også Cercel, «Marx' Concept of Dictatorship», 63.
23. Schmitt, *Dictatorship*, 127: «The commissary dictator is the unconditional commissar of action of a *pouvoir constitué*, and sovereign dictatorship is the unconditional commission of action of a *pouvoir constituant*.»

I begge tilfeller er forutsetningen for diktatorens rolle at den normale samfunnsordenen har blitt brutt opp, av borgerkrig, opptøyer, natur- eller andre katastrofer, og så videre. Den suverene diktatoren kan først ta makten dersom samfunnsordenen har blitt så ekstraordinær at staten er avviklet, altså at en revolusjonær situasjon har oppstått. Her vil den suverene diktatoren ha i oppdrag å gjenopprette en tilstrekkelig stabil situasjon inntil den konstituerende makt kan konstituere seg selv, altså vedta en ny grunnlov, og stable statsapparatet på beina igjen.[24] Den kommissariske diktatoren vil derimot ha i oppdrag å forhindre at staten avvikles i utgangspunktet. Vedkommende opprettholder staten.[25] Dette innebærer at mens den kommissariske diktatoren henter sin legitimitet fra en bestående orden, må den suverene diktatoren hente den fra en fremtidig.[26]

Begge diktatorene har imidlertid et helt *konkret* mål. Diktaturet er konkret på flere måter. Dets makt er for det første ikke formidlet gjennom andre autonome institusjoner.[27] Diktatorisk makt er institusjonelt ubegrenset. For det andre er diktaturet en bestemt form for praksis og har det Schmitt kaller en *Aktionscharakter*.[28] Diktatoren kan bare intervenere i en konkret tilstand og forholder seg bare til det som konkret er en del av denne tilstanden. Schmitt formulerer dermed kjernen i ideen om diktaturet slik:

> Its legal nature consists in the fact that, in view of the end to be achieved, legal restrictions and restraints that, in a given situation, are an ill-considered [sachwidrig] hindrance to achieving the goal are in concreto [in practice] eliminated.[29]

Diktaturet får med dette det Schmitt kaller en «sachtechnisch» karakter:[30] Det responderer på en konkret situasjon som bryter med den normale ordenen. Oppgaven består helt bestemt i å eliminere de konkrete hindringene for å gjenopprette normaltilstanden og dermed retten. Begrensningen av diktaturet ligger på denne måten i de konkrete omstendighetene i situasjonen, og ikke, som ellers i jussens verden, gjennom prosedurale krav og maktfordeling. Diktaturet foretar en *aksjon* og begrenses bare av aksjonen som konkret praksis.

Schmitts rettstenkning

For å få grep om hva Schmitt mener med at diktaturet har en slik aksjonskarakter, er det nødvendig å forstå aspekter av Schmitts generelle rettstenkning. Schmitt var, som han selv sa, først og fremst jurist. Og det er Schmitts særegne juridiske tenkemåte som forklarer hans forståelse av diktaturet. I 1934 skrev Schmitt teksten «Om de tre typer rettsvitenskap».[31]

---

24. Schmitt, *Dictatorship*, 119: «[Sovereign] Dictatorship does not suspend an existing constitution through a law based on the constitution – a constitutional law; rather it seeks to create conditions in which a constitution – a constitution that it regards as the true one – is made possible. Therefore dictatorship does not appeal to an existing constitution, but to one that is still to come.»
25. Schmitt, *Dictatorship*, 112: «The omnipotance of the dictator rests on his being empowered by an existing organ with constitutional authority.»
26. Schmitt er likevel opptatt av at den fremtidige konstitusjonen samtidig gir den suverene diktatoren sin legitimitet, se Schmitt, *Dictatorship*, 121: «Sovereign dictatorship appeals to the pouvoir constituant, which cannot be eliminated by any opposing constitution.»
27. Schmitt omtaler dette som «… any exercise that is not mediated through autonomous intermediate institutions …» i *Dictatorship*, s. 116, men spesifiserer det senere.
28. Schmitt, *Dictatorship*, 117.
29. Schmitt, *Dictatorship*, 117.
30. Schmitt, *Dictatorship*, 118.
31. Norsk oversettelse i Carl Schmitt, *Politikk og rett: Et antiliberalt tema med variasjoner* (overs. Ø. Skar og R. Slagstad; Oslo: Pax, 2019), 259–306.

Her sondrer han mellom tre sentrale måter å tenke om rett på, som alle gir ulike svar på spørsmålet om hva som gjør at retten kan anses for å være i kraft og dermed gjelde.[32] Dette spørsmålet har naturligvis avgjørende betydning for diktatoren som suspenderer retten.

Den første tilnærmingen omtaler Schmitt som «normativisme». Det som i dag kalles rettspositivisme, passer med en del av de trekkene Schmitt identifiserer ved denne tenkningen.[33] Rettspositivismen utgår fra et premiss om at retten blir *positivert* av mennesker, og at rettsvitenskapen kan ta disse positiverte rettslige normene for gitt.[34] Den sentrale østerrikske teoretikeren Hans Kelsen forankret dette i en «Grundnorm», det vil si en nykantiansk epistemologisk forutsetning for erkjennelsen av rett.[35] I den angloamerikanske sfæren er H.L.A. Hart den mest sentrale representanten. Han argumenterte for en «rule of recognition» som utgjorde en empirisk-sosiologisk forutsetning om at et flertall av en gruppe i en bestemt kontekst anså retten for å være i kraft.[36] Positivismen kjennetegnes dermed av at den på bakgrunn av noe som er gitt *utenfor* retten, forutsetter at retten er i kraft og utgår fra dette som grunnpremiss.

Den andre tilnærmingen er det Schmitt omtaler som «desisjonisme».[37] I dag finner man trekk av desisjonistisk tenkning i rettsrealismen.[38] Desisjonismen tar utgangspunkt i at retten er i kraft på grunn av en bestemt makthavers beslutning om at den skal *være i kraft*. Den danske rettsteoretikeren Alf Ross mente for eksempel at retten var gyldig i kraft av at domstoler og forvaltning rent faktisk satte gjennom retten overfor borgerne.[39] Også Schmitts posisjon blir ofte omtalt som desisjonistisk, og dette er et viktig aspekt av Schmitts tenkning.

Den tredje tilnærmingen kaller Schmitt konkret-ordenstenkning eller *institusjonalisme*.[40] Teksten «Om de tre typer rettsvitenskap» kan derfor forstås som Schmitts forsøk på å danne en syntese av de forutgående posisjonene. Diskusjonen om når Schmitt omfavnet institusjonalismen, er etter hvert omfattende,[41] men etter mitt syn finner man deler av denne tenkningen så tidlig som i *Die Diktatur*. Schmitts teori forsøker å plassere retten som en del av et allerede-organisert samfunn. Croce og Salvatore oppsummerer Schmitts forståelse av retten som at den er et virkemiddel for å «preserve what in society emerges as normal: patterns of conduct and models of relationship that determine the core identity of a community».[42]

En institusjonell analyse spør dermed hvordan retten reproduserer slike vaner, relasjoner og identiteter. Carl Schmitts institusjonalisme handler om dette samspillet mellom retten og

32. Se generelt om Schmitts rettstenkning i Mariano Croce og Andrea Salvatore, *The Legal Theory of Carl Schmitt* (London: Routledge, 2013), https://doi.org/10.4324/9780203096949.
33. Schmitt, *Politikk og rett*, 262 f.
34. Se nærmere om positivismen i dag, Julie Dickson, «Legal Positivism, Contemporary Debates», i *The Routledge Companion to Philosophy of Law* (red. A. Marmor; New York: Routledge, 2012), 46–64, https://doi.org/10.4324/9780203124352-11.
35. Hans Kelsen, *The Pure Theory of Law* (2. utg.; New Jersey: The Lawbook Exchange, 2005), https://doi.org/10.1525/9780520312296.
36. H.L.A. Hart, *The Concept of Law* (2. utg.; Oxford: Oxford University Press, 1994), https://doi.org/10.1093/he/9780199644704.003.0011.
37. Schmitt, *Politikk og rett*, 272.
38. Teoretisk sett er nok dette likevel noe upresist, da også f.eks. Alf Ross gikk vekk fra en streng desisjonisme, og kokte det i siste instans ned til ideologi, se bl.a. Alf Ross, *Om Ret og retferdighed: En indførelse i den analytiske retsfilosofi* (uten sted: Nyt Nordisk Forlag, 1953), 71: «Til syvende og sidst må der være visse normer for tvangsudøvelsen der ikke selv håndhæves ved tvang, men følges i frygtløs lydighed i kraft av ideologisk tilslutning.»
39. Se Ross, *Om Ret og retferdighed*, 49–50, som er relativt presis med tanke på at retten som normsystem har gyldighet i kraft av at den fungerer som «tolkningsskjema» for et sett sosiale praksiser. Verifikasjonen av normsystemet skjer dermed med henvisning til den praksis som faktisk følges.
40. Schmitt, *Politikk og rett*, drøfter bl.a. andre alternative termer, men det fremste alternativet, «institusjonell tenkning», var ifølge Schmitt belastet i Tyskland, se s. 298.
41. Se f.eks. Croce og Salvatore, *The Legal Theory of Carl Schmitt*, som tidfester dette til 1924.
42. Croce og Salvatore, *The Legal Theory of Carl Schmitt*, 34.

samfunnet retten regulerer. Retten er i kraft når det eksisterer en normal situasjon som rettens norm kan regulere avvik fra. Dette innebærer samtidig at når den normale situasjonen forstyrres vesentlig, vil ikke lenger normen kunne regulere situasjonen, fordi situasjonen som sådan er et unntak. Dermed skriver Schmitt at «every legal norm presupposes a normal condition as a homogenous medium in which it is valid. Therefore dictatorship is a problem of concrete reality without ceasing to be a legal problem.»[43]

Ifølge Schmitt er det derfor ingen motsetning mellom demokratiet og diktaturet, og mellom retten og diktaturet. Retten blir suspendert, men den blir suspendert på vegne av seg selv. Det kommissariske diktaturet «suspends the constitution in order to protect it — the very same one — in its concrete form».[44] Med Schmitts rettsteoretiske innfallsvinkel vil ikke suspensjonen av retten utgjøre et *brudd* på retten fordi retten allerede er, eller er nær ved å være, satt ut av kraft.[45] På denne måten har Schmitt både fremført en kraftfull kritikk av liberalismen og et tilsynelatende godt forsvar for diktaturet: Liberalismen overser at den normale og fredelige tilstanden er betingelsen for de grunnleggende rettighetene den tildeler, og at et samfunn uten vilje til å forsvare denne tilstanden vil risikere å miste mer enn bare rettigheter i en konkret situasjon. Det kommissariske diktaturet er dermed *demokratisk selvforsvar*. Det er frøene fra denne kritikken som fikk sin mer polemiske og politiske formulering i *Parlamentarismens svanesang*, og fiendens rolle som trussel mot den normale ordenen skulle få funderende karakter med *Politisk teologi.*[46]

Den bindende kraften til den konkrete situasjonen

Dersom man skal vurdere hva en Schmittsk respons på klimakrisen vil være, må man ta høyde for et mer generelt problem med diskusjoner av unntak fra eller suspensjoner av retten. Alternativet til en diktator som suspenderer retten, vil jo nemlig alltid være å *rettsliggjøre* virksomheten til diktatoren.[47] Schmitt er oppmerksom på denne problemstillingen, særlig i lys av at den liberale rettsordenen hadde utviklet seg i hans samtid og var mer villig til å bruke loven fleksibelt enn man hadde gjort før.[48]

Schmitt anerkjenner muligheten for å gi diktaturet en «semblance of such a [legal] form» fra to ulike innfallsvinkler.[49] Den første kan bestå av prosessuelle garantier, i form av en type maktfordeling. På samme måte som politiet har fullmakt til å ta i bruk våpen, men må be om godkjenning fra overordnet, kunne man tenke seg at diktatoren fikk en slags liste med virkemidler som kan tas i bruk etter hvert som den konkrete situasjonen utvikler seg. Den andre kan bestå i materielle garantier, som definerer situasjonen diktatoren der kan bruke sin makt, med «maximum factual accuracy».[50] Dette vil naturligvis være den tradisjonelle og

43. Schmitt, *Dictatorship*, 118.
44. Schmitt, *Dictatorship*, 118.
45. Det kan her nevnes at også den norske beredskapsloven og læren om konstitusjonell nødrett forutsetter at det eksisterer en adgang til å derogere fra grunnlovsbestemmelser, også menneskerettighetene. Reguleringen passer uten problem inn i Schmitts teoretiske diktatur-modell. Dette er også den generelle konklusjonen for flere andre land i Heads komparative undersøkelse i *Emergency Powers*.
46. Dette omtales riktignok også i Schmitt, *Dictatorship*, 117, som skiller diktaturet fra politistaten ved at sistnevnte «lacks that which gives the action its precise content, namely the idea of a concrete enemy whose elimination must be the first circumscribed goal of the action».
47. Sml. også Dag Michalesen, «Unntakstilstand og forfatning: En introduksjon», i *Unntakstilstand og forfatning* (red. D. Michalsen; Oslo: Pax, 2013), 11–38 (18).
48. Dette beskrives relativt godt av Frede Castberg, «Rettsstat – forvaltningsstat», i *Fra statslivets rettsproblemer* (red. J. Bugge og C. Smith; Oslo: Akademisk forlag, 1953), opprinnelig utgitt i 1933.
49. Schmitt, *Dictatorship*, 151.
50. Schmitt, *Dictatorship*, 154.

liberale innfallsvinkelen. Med moderne lovgivningsteknikk og digital kommunikasjon kan det neppe være rettsteknisk umulig å gjennomføre.

Problemet med en slik løsning ligger ifølge Schmitt på et mer grunnleggende nivå. Man må, mener Schmitt, anerkjenne at det er en kompleks relasjon mellom retten i bøkene, og retten som praksis. For å forklare relasjonen analogiserer han til selvforsvaret i strafferetten. Ifølge Schmitt ligger det i essensen til selvforsvaret at betingelsen for dens lovlighet avhenger av handlingen selv, fordi denne handlingen er en reaksjon på en annens ulovlige handling.[51] Det er ifølge Schmitt ikke mulig å skape en institusjon som kan bestemme rettslig om betingelsene for selvforsvar *er* til stede eller ikke. Det eneste man kan si noe om, er hvorvidt de *var* til stede.[52] På denne måten blir de normative rammene bundet av den konkrete situasjonen, og ikke motsatt.

Schmitt har etter mitt syn rett i at den konkrete situasjonen skaper en slik bindende virkning. Selvforsvar er en situasjon som nødvendigvis bare kan vurderes i etterkant. Det er *selve forsvaret*, og den rent konkrete, tekniske måten forsvaret ble utøvd på, som må vurderes opp mot de interessene som ble skadet under forsvaret. Naturligvis kan man i forkant av forsvaret oppstille generelle regler for hvor store interesser som må stå på den andre siden, analogisere til tidligere tilfeller, og i det hele tatt skape en noenlunde forutsigbar *rettslig situasjon*. Poenget til Schmitt er imidlertid noe litt annet: I den konkrete situasjonen må man som aktør kunne forutsette at det man gjør, er nødvendig. Dette gjenspeiler seg i at også selvforsvarsreglene tar utgangspunkt i den angrepne personens virkelighetsoppfatning (kravet om forsett), men viktigere: i at sanksjoneringen av et uproporsjonalt selvforsvar alltid vil inntreffe i etterkant av selvforsvaret.[53]

Det samme mener Schmitt gjelder for diktaturet. Det er dermed i en svært direkte forstand et *demokratisk selvforsvar*: Diktatorens oppfatning av situasjonen vil være styrende for hvordan den håndteres, og sanksjoneringen av diktatorens makt kan videre alltid bare skje i etterkant av at noe allerede er gjort. Som Schmitt formulerer det: «[I]n a real case of emergency, the one who acts in self-defence cannot be differentiated from the one who decides whether there is a case of self-defence to answer.»[54]

Den nærmere betydningen av det konkrete må dermed forstås som en form for tvingende nødvendighet. Det konkrete pålegger ifølge Schmitt både diktatoren en bestemt teknisk handlemåte, men også samfunnet rundt en konkret anerkjennelse av diktatoren. Spesifikt utformet fullmaktslovgivning kan dermed bare gi et skinn av rettslig form til diktatorens virke.

---

51. Se Schmitt, *Politikk og rett*, 118: «As the act of self-defence is, by definition, the defence of a given illegal attack and is defined precisely by the characteristic of the givenness of the attack, so for the concept of dictatorship, too, one must retain the immediate actuality of a situation that needs to be resolved – in the sense that the resolution appears as a legal task, which legally justifies a power according to the concrete situation and to the goal of its resolution.»
52. Fra et annet perspektiv kommer Doublet til en analog konklusjon når han påstår at naturretten aldri kan *konstituere* en rettsordning, bare brukes for å evaluere en eksisterende når den først er konstituert. Se David R. Doublet, *Rett, vitenskap og fornuft: Et systemteoretisk perspektiv på den rettslige argumentasjons verdimessige forutsetninger* (doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen; Bergen: Alma Mater forlag, 1995), 75.
53. Schmitt, *Dictatorship*, 154: «For analogy, in self-defence, when the conditions are met – that is, an illegal attack, in the now – it is permitted to do anything it takes to counter the attack, and there is no specification, in the legal statutes, about the content of what is allowed to happen, because the law does not name the actual measures; it only advises what is necessary for defence.»
54. Schmitt, *Dictatorship*, 154.

En diktatorisk respons på klimakrisen

Problemet blir så: Hva vil være en Schmittsk respons på klimakrisen? Et stykke på vei vil det være snakk om å ekspandere og videreutvikle forvaltningsformer som allerede brukes i dag. Som allerede antydet innledningsvis kan man i dag se rettsstaten som *for villig* til å akseptere vidtgående fullmakter og store inngrep. Allerede i 1965 konkluderte Torkel Opsahl med at det skulle ekstremt mye til for å begrense Stortingets adgang til å gi Regjeringen vidtgående fullmakter.[55] Bare den totale blankofullmakt var problematisk, og selv dette forsøkte Regjeringen å utfordre i sitt første forslag til koronalovgivning i 2020. Utfordringen er imidlertid mer generell, og Bogdan Iancus komparative analyse argumenterer for at forsøkene på å begrense fullmaktslovgivning i Frankrike, Tyskland, Storbritannia og USA enten er gitt opp eller baserer seg på at dommere vilkårlig griper inn uten noen rasjonell systematikk i sine avgjørelser.[56] Michael Heads analyse av nødrettslige fullmakter viser at slike fullmakter ble bevisst bevart fra forrige århundre, og videreutviklet og utvidet i de seneste tiårene samtidig som rettsstatlige begrensninger svikter.[57] Uavhengige forvaltningsorganer finnes allerede, med uavhengighet vedtatt i lov. Noe foruroligende kan man derfor si at Schmitts kommissariske diktator ikke behøver å ha en helt annen form enn den man kjenner fra det liberale demokratiet.

I forlengelsen kan man spørre om de mekanismene Schmitt beskriver at kjennetegner diktatoren, også kjennetegner mekanismer i den moderne rettsstaten. Dagens administrasjon er i hovedsak bundet av et krav om *lov* og et krav om *forholdsmessighet*.[58] Et forvaltningsorgan som har en vid fullmakt, vil imidlertid innfri kravet om lov, så lenge myndighetenes formål, omfang og innhold er tilstrekkelig spesifisert, noe vår egen smittevernlov eller beredskapslov illustrerer, som diskutert i forrige avsnitt.[59] Deretter gjenstår kravet om forholdsmessighet, som krever en vurdering av middel mot mål. Kravet har imidlertid flere av de samme egenskapene som Schmitts forståelse av diktatorens saktekniske karakter, og innebærer en klar mulighet for at virksomheten kun gis et *skinn* av legitimitet. Også forholdsmessighetsvurderinger kan bare sanksjoneres når den konkrete situasjonen allerede er forbi.

Den vesentlige forskjellen mellom Schmitts kommissariske eller suverene diktator og forvaltningen allment ligger i at diktatorene bindes og legitimeres i den konkrete situasjonen. Opptøyene skal stanses, borgerkrigen vinnes, demningen tettes eller området evakueres etter et jordskjelv. Man kan forestille seg disse diktatoriske skikkelsene på håndgripelig vis: Sterke menn med militaristisk korpsånd som undertrykker noen og hjelper andre. Spørsmålet klimakrisen setter på spissen, er hvilken rolle en diktator eller diktatoriske og autoritære mekanismer kan ha i en situasjon som nettopp ikke er en *konkret* krise.

---

55. Opsahl, *Delegasjon av Stortingets myndighet*, 74–75.
56. Se om forsøkene på å begrense ekspansiv fullmaktslovgivning Bogdan Iancu, *Legislative Delegation*: *The Erosion of Normative Limits in Modern Constitutionalism* (Heidelberg: Springer, 2012), https://doi.org/10.1007/978-3-642-22330-3. En klar innvending mot Iancus konklusjon er imidlertid at man ikke nødvendigvis behøver en *systematisk* begrensning av forsøk på å etablere diktatoriske mekanismer, og at en vilkårlig begrensning er like god som en systematisk. Dette skaper naturligvis problemer i andre enden, med eventuell rettsliggjøring av politikken osv.
57. Head, *Emergency Powers*, 247–49.
58. Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen formulerer også, som Schmitt «forutså», adgangen til å foreta inngrep i menneskerettighetene uten å forsøke å spesifisere hvilke virkemidler som faktisk kan tas i bruk. Det sentrale kriteriet er hvorvidt det bestemte tiltaket er «necessary in a democratic society».
59. Se f.eks. lov 15. desember 1950 nr. 7 om særlige rådgjerder under krig, krigsfare og liknende forhold [beredskapsloven], § 1, som lyder: «Er Stortinget på grunn av krig avskåret fra å utøve sin virksomhet, tilligger det Kongen å gjøre alle de vedtak som er påkrevd for å vareta rikets interesser under krigen og forberede overgangen til fredelige forhold.»

Her er klimakrisen særegen ved at den konkrete situasjonen man responderer på nå, først oppstår (for Norge) mange år inn i fremtiden. Konsekvensene opptrer også i formidlet form: Tørke leder til matmangel, som leder til destabilisering, flukt, forstyrrelser i verdikjeder – eller lignende kausale rekker. Først langt frem i tid vil man kunne vite om diktatorens konkrete handlinger var forholdsmessige i den konkrete situasjonen. Til dette hører at klimakrisen ikke simpelthen er noe man kan gripe inn og stanse. Problemet kan ikke løses gjennom militaristisk intervensjon, slik opptøyer kan. Klimakrisen er et komplekst og sammensatt problem, og militaristisk korpsånd fremstår som malplassert.

Klimakrisen er heller ikke en unntakstilstand, men et fremtidig resultat av den normale tilstanden i dag. De diktatoriske mekanismene måtte i så fall vært brukt for å oppheve den normale tilstanden, ikke å bevare den. Det kommissariske diktaturet kan ikke fungere som et selvforsvar, men må påta seg rollen som *preventivt* selvforsvar. Drastiske tiltak må gjennomføres nå, for å skape grunnlag for noe stabilt fremover i tid. Her ser man imidlertid at det kommissariske diktaturets *tidsbegrensede* karakter gjør det mindre brukbart.

En respons à la Schmitt på klimakrisen kan i lys av det ovennevnte ikke være noe annet enn et *suverent* diktatur. Det suverene diktaturet er tidsubegrenset, og dets formål er å skape en *ny* orden som kan tre foran en eldre. Klimadiktaturet må legitimeres med henvisning til fremtidens generasjoner og planetens fremtidige levekår.[60] Samtidig skiller målet for klimakampen seg fra Schmitts typiske suverene diktator. Å respondere på klimakrisen handler ikke om å realisere en utopisk fremtidsvisjon, men å forhindre katastrofe. Det er ikke snakk om å gjøre tiltak nå, på vegne av en fremtidig utopi, men å legitimere (utopiske) tiltak nå for å bevare den ordenen som allerede er, i uforstyrret form.

Den suverene og den kommissariske diktatoren kan imidlertid ikke skilles fra hverandre som klart adskilte organisasjonsformer. Det er glidende overganger, eller som Schmitt sier: Suveren er den som beslutter unntakstilstanden.[61] Som det særlig er blitt betont av Marx, innebærer diktatoriske mekanismer nødvendigvis at det skapes et *overskudd av makt*, ut over det diktatoren formaljuridisk har lov til.[62] I responsen på klimakrisen er tidsforskjellen mellom handling og evaluering såpass stor at dette overskuddet er særlig stort. Klimakrisen er derfor, i et slikt perspektiv, en velegnet krise for *illegitim* autoritær respons.[63]

Klimakrisen åpner for en spesielt problematisk logikk basert på en forestilling om demokratisk selvforsvar, for som jeg siterte fra Schmitt ovenfor: Den som handler i selvforsvar, kan ikke skilles fra den som bestemmer om det foreligger en handling å forsvare seg mot. I juridisk-tekniske termer er det snakk om å veie usikre virkninger langt frem i tid, mot inngripende og samfunnsendrende tiltak her og nå. Utfordringen for klimabevegelsen er da å legitimere sterke grep for å nå det vage målet om å unngå klimakatastrofe, på en måte som ikke gir et skinn av legitimitet til illegitime autoritære mekanismer.

Betyr dette at klimakrisen bare kan møtes med insentivmekanismer i skattesystemet og flere utredninger? Selvsagt ikke. Schmitts grunnleggende forutsetning om at det moderne demokratiet behøver å opprettholde en normal orden, også dersom det er nødvendig å tilsi-

60. Grl. § 112 henviser også til «etterslekten».
61. Schmitt, *Politikk og rett*, 202–255, særl. 202.
62. Se Cercel, «Marx' Concept of Dictatorship», 71: «Marx's insight is unambiguous on this point: it is the very possibility of dictatorial powers inscribed in the constitution that acted as preconditon for their transformation into a norm.»
63. Se Cercel, «Marx' concept of dictatorship», 63. Tilsvarende Head, *Emergency Powers,* 115–16: «Regardless of whatever claims are made by proponents of extra-legal measures models about a totalitarian regime eventually having to be accountable to the population for its repressive conduct, such theories are conducive to terrifying, intimidating or coercing people into accepting anti-democractic outcomes.»

desette etablerte rettigheter, kan brukes på andre måter enn Schmitt selv gjør. Schmitt opererer nemlig med en uholdbar forutsetning. Han forutsetter at *staten*, nærmere bestemt den utøvende makt, er den eneste som har monopol på å opprettholde den normale ordenen. Det eksisterer imidlertid flere alternativer. To nevnes her.

For det første kan domstolene fungere som voktere for den normale ordenen. Den tyske forfatningsdomstolen illustrerer i en nylig sak en liberal versjon av demokratisk selvforsvar. Spørsmålet for domstolen var om klimatiltakene i Tyskland var gode nok til å ivareta grunnleggende menneskerettigheter. I nåtiden er det klart at klimaendringene ikke truer grunnstenene i det tyske samfunnet, men det vil de gjøre i fremtiden. Domstolen forutsatte derfor at under bestemte omstendigheter kan menneskerettighetene kreve at man iverksetter tiltak for å «safeguard fundamental freedom *over time* and to spread the opportunities associated with freedom proportionately *across generations*».[64] Tanken er altså at våre menneskerettslige forpliktelser i dag også inneholder en plikt til å sikre fremtidige generasjoner muligheten til å ha sine menneskerettigheter i fremtiden. Dette kan for eksempel være å nedsette et mektig embete, med reell kapasitet til å iverksette radikal klimapolitikk på tvers av departementsområdene. Om dette embetet gjøres uavhengig av Storting og Regjering, og heller styres av et representativt råd av tilfeldige borgere (eller lignende), er det ikke mer autoritært enn de mange lignende ordninger vi kjenner fra egen samtid.

Schmitt selv ville naturligvis fnyst av en slik visjon. Dersom den konkrete ordenen bryter sammen, er det for sent for domstolene. For det andre kan man derfor fremheve at *samfunnet selv* har en like eller *mer* legitim rett til å suspendere retten for å opprettholde sin (fremtidige) normale orden.[65] Sivil ulydighet eller andre former for aksjonisme er på samme måte en konkret respons som kan gjenopprette (eller skape) en orden. Som den finske rettsteoretikeren Kaarlo Tuori er inne på, kan man snu om på Schmitts formulering og si at den sivile ulydigheten beskytter forfatningen i sin konkrete form.[66]

Poenget mitt er at Schmitts måte å bruke begrepet diktatur på bør forstås adekvat, ettersom det illustrerer en logikk knyttet til den konkrete situasjonens tvingende virkning, som også brukes og kan brukes av det moderne statsapparatet. Demokratiet kan imidlertid forsvare seg selv, både gjennom et sivilt selvforsvar og institusjonell nyorientering. Dette er en mer adekvat og demokratisk måte å håndtere de nødvendige bruddene i den normale tilstanden på enn diktaturet Schmitt skriver om.

64. BVerfG, 24 mars 2021, BvR 2656/18, paragraf 1–271, sitat fra den engelske oppsummeringen punkt 4, mine uthevinger.
65. Se blant annet til sammenligning Marx' analyse av Pariserkommunen, slik den er tolket i Bob Fine, *Democracy and the Rule of Law: Liberal Ideas and Marxist Critiques* (London: Pluto Press, 1984), 206 f.: «Even the most democratic state falls short of full democracy since the existence of the state itself is a negation of democracy.»
66. Se Kaarlo Tuori, *Critical Legal Positivism* (New York: Routledge, 2002), 260 f., https://doi.org/10.4324/9781315258867.